

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

ДО ПИТАННЯ ПРО СИСТЕМАТИЗАЦІЮ ЗНАТЬ ПРО ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

А. Благодир

*Волго-Вятський інститут (філія)
Університету ім. О. Е. Кутафіна (МДЮА)
вул. Московська, 30, 610000 Кіров, Російська Федерація*

Як система може бути розглянута будь-яка галузь права, система її наукових поглядів, а також система законодавства. У статті автор досліджує систему галузі права соціального забезпечення, систему соціально-забезпечувального законодавства, а також систему наукової дисципліни як взаємопов'язані поняття, що мають певну схожість, але, водночас, не ідентичні між собою.

Аналіз структурних елементів галузі, законодавства та наукової дисципліни права соціального забезпечення дає змогу спрогнозувати напрями подальшого розвитку науки права соціального забезпечення.

Ключові слова: право соціального забезпечення; галузь права, соціально-забезпечувальне законодавство, наукова та навчальна дисципліна.

Об'єктивними властивостями права як соціального інституту є системність і структурність, вивчення яких дає підстави здійснювати впорядкування, систематизацію правових норм у межах галузі права, а також законодавства.

Система права – побудова національного права, полягає у розподілі єдиних за призначенням у суспільстві внутрішньо узгоджених норм на окремі частини, що називаються нормою права, правовим інститутом, підінститутом, галуззю і підгалузь права.

Як система може розглядатися будь-яка з галузей права, система її наукових поглядів, а також система законодавства. Незважаючи на те, що система галузі права соціального забезпечення, система її науки і система соціально-забезпечувального законодавства – поняття взаємопов'язані, мають певну схожість, однак, водночас, не ідентичні між собою.

Система галузі права соціального забезпечення – це організована певним чином сукупність правових норм, згрупованих в інститути, що регулюють суспільні відносини з приводу того чи іншого виду забезпечення.

Водночас В. С. Андреев уперше спробував науково обґрунтувати розташування правових норм у системі галузі права соціального забезпечення. Вчений запропонував розділити всі норми права соціального забезпечення за змістом на загальні та спеціальні і розглядати зазначену галузь як таку, що складається з двох частин: загальної та особливої [1, с. 27–28].

Загальні норми здійснюють регулятивний вплив на всі суспільні відносини, що є предметом права соціального забезпечення. Натомість, спеціальні норми регламен-

тують підстави, порядок та розміри надання громадянам різних видів соціального забезпечення. Своєю чергою, вони утворюють особливу частину галузі.

На основі теоретичних досліджень вчені сформуваали свої уявлення про систему загальної частини галузі права соціального забезпечення, що є досить однозначними. До загальної частини галузі належать норми, які в концентрованому вигляді відображають її специфіку, утворюючи при цьому такі інститути: основний; правосуб'єктності; інститут підстав виникнення права на соціальне забезпечення.

Особливу частину галузі права соціального забезпечення складають різні інститути, підставою для класифікації яких є види надаваного забезпечення, обслуговування та послуг. Проблема розміщення правових норм у тому чи іншому інституті особливої частини галузі завжди була актуальною для науковців.

Загальновідомо, що одним із центральних інститутів особливої частини є інститут пенсійного забезпечення, «зовнішня» форма якого закріплена в декількох нормативно-правових актах [2; 3; 4]. Окрім того, пенсійні норми є досить різними та численними. А відтак, за загальними ознаками вони поділяються на низку самостійних інститутів.

Інститут пенсійного забезпечення здійснює регулятивний вплив на певне коло відносин, його зміст виражається за допомогою специфічних понять і термінів, він характеризується фактичною та юридичною однорідністю. Залежно від специфіки події, внаслідок якої надається пенсійне забезпечення, норми можуть бути диференційовані і впливати на вид пенсії.

Інститут пенсійного забезпечення є комплексним, оскільки він складається з самостійних предметних регулятивних інститутів (по старості, по інвалідності, у випадку втрати годувальника, за вислугу років та інститут соціальних пенсій) і функціонального інституту (обчислення та призначення пенсій). Норми функціонального інституту регулюють не самі види пенсій, а є особливим різновидом відносин, що мають свою ділянку «наскрізного» регулювання окремих операцій, що стосується багатьох різновидів пенсійних відносин.

Самостійним комплексним інститутом особливої частини галузі є інститут соціальних допомог, що отримав своє «зовнішнє» вираження в низці нормативних правових актів [5; 6; 7; 8; 9]. Правові норми, що регулюють надання громадянам тієї чи іншої допомоги, є не однаковими. Водночас, усі вони становлять собою стійкі, відносно замкнуті комплекси норм, які є в одній площині, мають на меті компенсувати у грошовій формі повністю або частково втрачений заробіток, надати матеріальну підтримку у зв'язку з настанням певного соціального ризику. Саме тому структура комплексного інституту соціальних допомог складається з простих, регулятивних, предметних інститутів, присвячених певній ділянці регулювання суспільних відносин. Це – інститут допомоги по безробіттю, інститут допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, інститут допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, інститут допомоги при народженні дитини, інститут допомоги жінкам, які стали на облік на ранніх термінах вагітності, інститут допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею півторарічного віку, інститут допомоги на дитину військовослужбовцям, що проходять військову службу за призовом, інститут допомоги на дитину, інститут допомоги на поховання та ін.

Особливе місце в структурі особливої частини посідають правові норми, що утворюють самостійний функціональний інститут трудового стажу. Специфіка перелічених норм полягає у тому, що вони не зосереджені в певному одному нормативно-правовому акті, а можуть розташовуватися в самостійному структурному підрозділі нормативного акта [3, гл. 3] (у розділі), або безпосередньо в одній

зі статей [2, ст. 20; 6, ст. 16]. Ці норми спричинюють диференціацію та інтеграцію нормативного матеріалу, оскільки регулюють окремі елементи, спільні для тих видів відносин, в підставах виникнення яких міститься, як самостійний юридичний факт, вимога про трудовий стаж (наприклад, у пенсійних відносинах, у відносинах з приводу надання допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю тощо).

Наступний інститут особливої частини – інститут забезпечення в системі страхування потерпілих на виробництві та від професійних захворювань. Його зміст становлять правові норми, що визначають осіб, які підлягають зазначеному виду забезпечення, безпосередньо види забезпечення, розмір страхових виплат, а також права та обов'язки суб'єктів страхування. Названий інститут є простим, предметним і регулятивним, забезпечує в межах своєї ділянки цілісне і відносно закінчене регулювання суспільних відносин.

Комплексний інститут медичної допомоги та лікування також є структурним елементом особливої частини галузі. Він отримав своє «зовнішнє» вираження в різних нормативних правових актах [10; 11]. Залежно від правових норм, що регулюють надання окремих видів медичної допомоги, у складі означеного інституту сформувалися прості регулятивні інститути: інститут первинної медико-санітарної допомоги, інститут швидкої та невідкладної медичної допомоги, інститут спеціалізованої медичної допомоги, у тому числі високотехнологічної; інститут медико-соціальної допомоги громадянам, які страждають соціально-значущими захворюваннями і захворюваннями, що становлять небезпеку для оточення; інститут паліативної медичної допомоги та інститут медичної допомоги громадянам, які страждають рідкісними (орфанными) захворюваннями. Особливе місце в структурі цього інституту відведено нормам, які регулюють порядок надання громадянам санаторно-курортного лікування. Вони утворюють простий предметний регулятивний інститут.

Правові норми, що регулюють порядок надання лікарської допомоги, диференційовані залежно від суб'єктів і специфіки події, з огляду на яку така допомога надається. Цілоком допускається розглядати простий, предметний, регулятивний інститут лікарської допомоги у складі комплексного інституту медичної допомоги та лікування.

Інститут соціального обслуговування вважається досить складним комплексним інститутом особливої частини. Його правові норми знайшли своє «зовнішнє» вираження у значній кількості нормативно-правових актів [12; 13; 14]. Структуру комплексного інституту соціального обслуговування становлять взаємопов'язані групи норм, що регулюють неоднорідні відносини різних видів щодо «натурального» забезпечення залежно від суб'єктів-одержувачів. У складі зазначеного інституту є прості, предметні, регулятивні інститути, норми яких регулюють окремі види соціального обслуговування: інститут стаціонарного обслуговування, інститут напів-стаціонарного обслуговування, інститут соціальної допомоги вдома, інститут соціальної та консультативної соціальної допомоги, інститут професійного навчання та працевлаштування інвалідів, інститут забезпечення інвалідів технічними засобами реабілітації, інститут протезно-ортопедичної допомоги, інститут соціального обслуговування дітей. Кожен із перерахованих простих інститутів має свою структуру. Тому значною мірою норми всіх інститутів відокремлені.

У структуру особливої частини галузі права соціального забезпечення, окрім інститутів, що регулюють складний комплекс матеріальних суспільних відносин, є спеціалізовані процедурно-процесуальні інститути. Їх правові норми регулюють відносини: з приводу встановлення юридичних фактів, з приводу реалізації громадя-

нимом свого права на той чи інший вид соціального забезпечення; з приводу вирішення скарг і спорів. Процедурні відносини завжди забезпечують функціонування матеріальних соціально-забезпечувальних відносин.

Інститут встановлення юридичних фактів охоплює норми, що регулюють процедуру діяльності компетентних органів з приводу виявлення обставин, які впливають на виникнення у громадян права на різні види соціального забезпечення. Це норми – про факт тимчасової або постійної непрацездатності, малозабезпеченості, перебування на утриманні та ін. Зазначений інститут можна охарактеризувати як функціональний. Його метою є «наскрізне» регулювання окремої операції у правовому регулюванні, яка стосується різних соціально-забезпечувальних відносин¹. Процесуальні відносини завжди виникають з приводу захисту порушеного права з огляду на звернення громадянина зі скаргою чи спором на дії відповідного органу (посадової особи). Специфікою процесуальних відносин є те, що вони регулюються нормами не тільки права соціального забезпечення, а також нормами цивільного процесуального та адміністративного права. Вони є наслідком існування як процедурних, так і матеріальних відносин. Норми з приводу захисту порушеного права утворюють міжгалузевий «прикордонний» інститут особливої частини галузі.

Проблеми структурування системи галузі права соціального забезпечення завжди є предметом наукових дискусій.

Від системи галузі доцільно відрізнити систему соціально-забезпечувального законодавства. Для системи законодавства характерна власна структура, елементами якої є: нормативний акт (мінімальний компонент), інститути законодавства (в тому числі комплексні), підгалузі і галузі законодавства (в тому числі комплексні), галузеві та комплексні нормативні масиви.

Соціально-забезпечувальне законодавство – це не просто сукупність нормативних правових актів, а їх диференційована система, що ґрунтується на принципах субординації та взаємної координованості її структурних елементів. Сьогодні російське соціально-забезпечувальне законодавство становить собою ієрархічну (вертикальну) систему, що складається з федерального законодавства, законодавства суб'єктів РФ, актів муніципальних утворень і організацій.

Галузева (горизонтальна) площина соціально-забезпечувального законодавства є найбільш наближеною до структури галузі права соціального забезпечення, оскільки загальновідомо, що співвідношення системи права і системи законодавства виявляється як співвідношення змісту і форми. Системоутворювальним фактором структурування соціально-забезпечувального законодавства під час розгляду цієї площини є предмет правового регулювання та сфера публічних інтересів держави у забезпеченні матеріальними благами потребуючих громадян. На жаль, відсутність кодифікованого нормативного правового акта не дає підстави говорити про наявність загальної частини в структурі системи соціально-забезпечувального законодавства. Водночас певні передумови для її формування все ж є. Так, федеральний закон від 16 липня 1999 р. (ред. від 11.07.2011) «Про основи обов'язкового соціального страхування» [15] чітко доводить, що федеральне соціально-забезпечувальне законодавство має розвиватися у межах двох самостійних систем: страхового соціального забезпечення та державного соціального забезпечення. З

¹ Наприклад, встановлення групи інвалідності (факт постійної непрацездатності) є одним із елементів, що впливають на виникнення правовідносин (з приводу пенсії по інвалідності, з приводу стаціонарного обслуговування тощо).

огляду на це перед законодавцем стоятиме завдання не просто продовжувати ухвалювати безліч різних нормативних правових актів (законів та підзаконних актів) у сфері соціального забезпечення, а переглянути вже прийняті і далі просуватися в напрямку його кодифікації.

Інститути соціально-забезпечувального законодавства формуються за предметною ознакою. Беручи до уваги інститути особливої частини галузі права соціального забезпечення, у галузевій (горизонтальній) структурі системи соціально-забезпечувального законодавства можна також виділити самостійні інститути законодавства і представити їх так. По-перше, це комплексні (міжгалузеві) інститути законодавства – про пенсії; про допомоги; щодо забезпечення потерпілих у межах обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; про соціальне обслуговування; про державну соціальну допомогу; про заходи соціальної підтримки (пільги). По-друге, у цій структурі сформувався галузевий нормативний масив, який регулює відносини з медичної допомоги та лікування. Його водночас можна розглядати як структурний елемент комплексного міжгалузевого утворення – охороноздоровчого (медичного) законодавства.

На відміну від особливої частини галузі права соціального забезпечення, особлива частина соціально-забезпечувального законодавства не містить самостійних інститутів законодавства – про трудовий стаж; про встановлення юридичних фактів; з приводу вирішення скарг та спорів. Хоча галузеві функціональні інститути і отримали своє «зовнішнє» оформлення в окремих статтях чи навіть нормативних правових актах, однак ці акти не утворюють самостійних інститутів соціально-забезпечувального законодавства. Це пов'язано з тим, що у своїй сукупності і взаємозалежності кілька статей або актів викладають норму права, яка регулює певні типові суспільні відносини у сфері соціального забезпечення.

Право соціального забезпечення як наука є системою наукових знань, правових поглядів, ідей про комплекс явищ, що мають місце в соціальній сфері суспільства.

Зокрема, В. С. Андреев, звертаючись до проблеми систематизації наукових знань про право соціального забезпечення, зазначив, що система цієї науки будується з урахуванням системи галузі [1]. Застосовуючи методи наукового пізнання, наука права соціального забезпечення пізнає витоки свого зародження, етапи становлення, спираючись на накопичені знання та інформацію, прогнозує напрями свого подальшого розвитку.

Право соціального забезпечення як наука виділяє предмет науки як головного елемента систематизації наукового пізнання соціально-забезпечувальних відносин. Під час дослідження предмета науки відбувається формування власного понятійного апарату (понять, категорій, гіпотез, концепцій, принципів, теорій, доктрин), що дає змогу, застосовуючи системний метод наукового пізнання, розташовувати знання про об'єкти правової дійсності у певній логічній послідовності. Ці знання формуються на підставі аналізу правозастосовчої практики, зарубіжного досвіду, історії розвитку соціально-забезпечувального законодавства. Так, предмет науки визначає, які знання про цю галузь права утворюють об'єкт його вивчення, тоді як наукова дисципліна зводить ці знання в систему для зручності користування ними.

Система наукової дисципліни за кількістю підрозділів ширша і багатша, ніж система галузі права; перетворюючи розрізнений матеріал у логічно єдиний і цілий, вона впливає на систему норм права; визначає зміст навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення».

Право соціального забезпечення як наукова дисципліна складається із загальної, особливої та спеціальної частин. У загальній частині розглянено поняття соціального

забезпечення як певного соціально-економічного явища, властивого всім країнам, незалежно від їх суспільно-економічного ладу; розкривається стан російської системи соціального забезпечення на сучасному етапі; аналізуються форми соціального забезпечення; досліджується поняття галузі, її предмета, методу, системи, принципів правового регулювання, розглянено вчення про правовідносини у сфері соціального забезпечення і його джерелах; застосовуючи історичний підхід, досліджуються етапи становлення права соціального забезпечення, обґрунтовуються перспективи подальшого розвитку. В особливій частині знання розподілені за певними інститутами, оскільки вони є результатом наукового аналізу норм відповідних інститутів галузі. У спеціальній частині розглянено міжнародно-правове регулювання у сфері соціального забезпечення, законодавство про соціальне забезпечення у зарубіжних країнах.

Право соціального забезпечення як навчальна дисципліна – це система узагальнених відомостей про право соціального забезпечення як галузі права, про соціально-забезпечувальне законодавство та практику його застосування, а також про саму науку. Відповідно, предметом вивчення навчальної дисципліни є вчення про соціальне забезпечення, а також основи правового регулювання матеріальних і тісно пов'язаних з ними процедурних і процесуальних відносин.

Наука та навчальна дисципліна за своїм змістом, цілями і завданнями не є тотожними, однак і взаємно не виключають одна одну. Первинною щодо навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення» завжди є наука права соціального забезпечення, оскільки зміст навчальної дисципліни співвідносяться зі змістом науки як частина і ціле. Структура навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення» поділяють на загальну і особливу частини. У загальній частині розглянено теми, що містять головні положення навчального курсу – це теми про поняття соціального забезпечення як економічної та правової категорії, його функції, про організаційно-правові форми соціального забезпечення, про предмет, метод, систему права соціального забезпечення, його джерела, головні принципи правового регулювання соціального забезпечення, особливості правовідносин. Вивчення особливої частини навчального курсу розпочинається з функціонального інституту трудового стажу. Він має «наскрізне» значення під час вивчення галузевих предметних інститутів: пенсійного забезпечення, забезпечення допомогами у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю. Після навчального аналізу інституту трудового стажу послідовно вивчаються всі предметні інститути особливої частини галузі права соціального забезпечення. Зміст функціональних інститутів галузі (з приводу встановлення юридичних фактів; з приводу реалізації громадянином права на той чи інший вид соціального забезпечення) і міжгалузевого «прикордонного» інституту (щодо розгляду та вирішення скарг і спорів) розкривається у контексті вивчення того чи іншого предметного галузевого інституту.

Список використаної літератури

1. *Андреев В. С.* Социальное обеспечение в СССР: Советское право социального обеспечения : курс лекций. – Темы I–VIII / В. С. Андреев. – М., 1969. – 149 с.
2. О государственном пенсионном обеспечении в Российской Федерации : федеральный закон ; 15.12.2001 г. ; № 166-ФЗ (ред. 01.07.2011). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 17.12.2001. – № 51. – Ст. 4831.
3. О трудовых пенсиях в Российской Федерации : федеральный закон ; 17.12.2001 г. ; № 173-ФЗ (ред. 03.12.2012). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 24.12.2001. – № 52 (1 ч.). – Ст. 4920.
4. О пенсионном обеспечении лиц, проходивших военную службу, службу в органах внутренних дел, Государственной противопожарной службе, органах по контролю за

- оборотом наркотических средств и психотропных веществ, учреждениях и органах уголовно-исполнительной системы, и их семей» : федеральный закон ; 12.02.1993 г. ; № 4468-1 (ред. 08.11.2011, с изм. от 12.11.2012). – Офиц. изд. // Ведомости СНД РФ и ВС РФ. – 04.03.1993. – № 9. – Ст. 328.
5. О государственных пособиях гражданам, имеющим детей : федеральный закон ; 19.05.1995 г. ; № 81-ФЗ (ред. от 28.07.2012). – Офиц. изд. // СЗ РФ. 22.05.1995. – № 21. – Ст. 1929.
 6. Об обязательном социальном страховании на случай временной нетрудоспособности и в связи с материнством : закон Российской Федерации ; 29.12.2006 г. ; № 255-ФЗ (ред. от 29.12.2012). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 01.01.2007. – № 1 (1 ч.). – Ст. 18.
 7. Об иммунопрофилактике инфекционных болезней : закон Российской Федерации ; 17.09.1998 ; № 157-ФЗ (ред. от 25.12.2012). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 21.09.1998. – № 38. – Ст. 4736.
 8. О погребении и похоронном деле : закон Российской Федерации ; 12.01.1996 г. ; № 8-ФЗ (ред. от 28.07.2012). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 15.01.1996. – № 3. – Ст. 146.
 9. О занятости населения в Российской Федерации : закон Российской Федерации ; 19.04.1991 г. ; № 1032-1 (ред. 23.02.2013). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 22.04.1996. – № 17. – Ст. 1915 и др.
 10. Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации : закон Российской Федерации ; 21 ноября 2011 г. ; № 323-ФЗ (ред. от 25.06.2012). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 28.11.2011. – № 48. – Ст. 6724.
 11. О государственном регулировании цен на лекарственные препараты, включенные в перечень жизненно необходимых и важнейших лекарственных препаратов : постановление Правительства РФ ; 29 октября 2010 г. ; № 865 (04.09.2012). – Офиц. изд. // СЗ. – 08.11.2010. – № 45. – Ст. 5851 и др.
 12. О социальном обслуживании граждан пожилого возраста и инвалидов : закон Российской Федерации ; 2 августа 1995 (ред. от 21.11.2011). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 07.08.1995. – № 32. – Ст. 3198.
 13. Об основах социального обслуживания населения в Российской Федерации : закон Российской Федерации ; 10 декабря 1995 (23.07.2008). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 11.12.1995. – № 50. – Ст. 4872.
 14. О социальной защите инвалидов в Российской Федерации : закон Российской Федерации ; 24 ноября 1995 (23.03.2013). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 27.11.1995. – № 48. – Ст. 4563 и др.
 15. Об основах обязательного социального страхования : закон Российской Федерации ; 16 июля 1999 г. (ред. 11.07.2011). – Офиц. изд. // СЗ РФ. – 1999. – № 29. – Ст. 3686.

К ВОПРОСУ О СИСТЕМАТИЗАЦИИ ЗНАНИЯ О ПРАВЕ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

А. Благодир

*Волго-Вятский институт (филиал)
Университета им. О. Е. Кутафина (МГЮА)
ул. Московская, д. 30, 610000 Киров, Российская Федерация*

В системе может быть рассмотрена любая из отраслей права, система ее научных познаний, а также система законодательства. В статье автор исследует систему отрасли права социального обеспечения, систему социально-обеспечительного законодатель-

ства, а также систему научной дисциплины как взаимосвязанные понятия, имеющие определенное сходство, но, тем не менее, не идентичные между собой.

Анализ структурных элементов отрасли, законодательства и научной дисциплины права социального обеспечения позволяет спрогнозировать направления дальнейшего развития науки права социального обеспечения.

Ключевые слова: право социального обеспечения; отрасль права, социально-обеспечительное законодательство, научная и учебная дисциплина.

ON THE SYSTEMATIZATION OF THE KNOWLEDGE ON SOCIAL SECURITY LAW OF THE RUSSIAN FEDERATION

A. Blagodir

*Volgo-Vyatsky Institute (Branch) of O. E. Kutafin University (MSAL)
Moskovskaya Str., 30, 610000 Kirov, Russian Federation*

Any legal field, system of its scientific views as well as system of legislation can be regarded as a system in general. In the article the author elucidates the system of the social security law within the correlation of all aspects of this notion, i.e. legal field, legislation, and scientific discipline. Different aspects of the notion of social security have a set of common features, however they are not identical.

The author makes her own forecast of the trends of social security science development on the basis of the analysis of its structure elements, such as legal field, legislation and scientific discipline.

Key words: social security law, legal field, social security legislation, scientific and education discipline.

*Стаття: надійшла до редакції 25.04.2013
прийнята до друку 29.04.2013*